

СТВОРЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЗАСАДАХ СИТУАТИВНОГО СПРЯМУВАННЯ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

У статті автор визначила і дослідила умови створення та функціонування розвивального середовища на засадах ситуативного підходу, зазначила важливість моделювання навчальних ситуацій як комплексного засобу, що може стимулювати студентів до самоаналізу, самооцінки, саморозвитку, враховуючи роль емоційних переживань, спілкування, аргументації у процесі професійного становлення майбутнього вчителя гуманітарного профілю. Також були представлені компоненти процесу моделювання навчальних ситуацій як елементу розвивального середовища та показано зв'язок аудиторних і позааудиторних занять.

Ключові слова: розвивальне середовище, навчальна ситуація, професійна компетентність, педагогічний процес.

Постановка проблеми. Україна в травні 2005 року приєдналася до Болонського процесу, ключове місце в якому належить установам вищої освіти, яким необхідно докласти зусиль для підвищення якості їх діяльності через системне впровадження внутрішніх механізмів контролю якості та їх прямий взаємозв'язок із зовнішніми системами забезпечення якості. Зазначене повною мірою можна віднести до вимог щодо підвищення якості професійної підготовки вчителя гуманітарного профілю.

Необхідність підвищення результативності навчання у ВНЗ передбачає також зростання уваги до позааудиторних форм роботи, які можуть стимулювати студентів до самоаналізу, самооцінки, саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність створення розвивального освітнього середовища розглядали у своїх роботах такі вчені, як І. Д. Бех, Л. С. Виготський, О. М. Волченко, Г. С. Костюк, О. О. Леонтьєв, О. Я. Савченко, С. О. Сисоєва та ін.

Розвивальне середовище в сучасній літературі визначається, з одного боку, як комплекс умов, сприятливий для соціалізації, як носій особливої системної якості [1: 46], як освітній простір, що забезпечує максимальне розкриття особистості, що надає оптимальні умови для її розвитку [2]. З іншого боку, як система, що реалізує освітній процес як цілісне, безперервне, комплексне, інтегрує знання з окремих галузей науки в єдине, цілісне, системне знання про світ та що формує навички практичної реалізації придбаних знань [3].

На сьогодні потребує відповідного наукового обґрунтування створення розвивального середовища із використанням нових підходів, зокрема ситуативного.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення умов створення розвивального середовища на засадах ситуативного спрямування процесу професійної підготовки вчителя гуманітарного профілю.

Основна частина. Створення розвивального середовища на засадах ситуативного спрямування навчального процесу у вищих педагогічних навчальних закладах передбачає перехід до моделі професійної підготовки майбутнього вчителя гуманітарного профілю, яка базується на широкому використанні різноманітних навчальних ситуацій (педагогічних, психологічних, мовленнєвих), які можуть виникнути в його майбутній педагогічній діяльності. Практична реалізація ситуативного спрямування можлива за умови створення розвивального середовища у педагогічному ВНЗ, що передбачає відповідне моделювання навчальної діяльності з урахуванням особливостей навчання учнів шкільного віку.

При цьому важливими є міркування щодо відображення в компонентах розвивального середовища змісту професійної підготовки майбутнього вчителя як педагогічно адаптованого соціального досвіду, а саме: досвіду пізнавальної діяльності, зафіксованого в її результатах – знаннях (педагогічних, психологічних, методичних тощо); досвіду здійснення відомих способів діяльності – у вигляді вмінь і навичок діяльності за зразком; досвіду творчої діяльності – у формі вміння приймати ефективні рішення у проблемних ситуаціях; досвіду емоційно-ціннісних відносин і ставлень [4].

Розвивальне середовище, створене на засадах ситуативності, ми розглядаємо як складне утворення, що ґрунтується на відносинах взаємодії між усіма учасниками навчальної діяльності, передбачає широке використання навчальних ситуацій як у процесі підготовки у вищому навчальному закладі, так і за його межами, і спрямоване на формування практичних умінь, навичок і особистісних характеристик майбутнього педагога. Варто зазначити, що створення такого середовища на гуманітарних факультетах

спрямовано на реалізацію мети, що синтезує в собі основні завдання навчання в педагогічних ВНЗ на рівні вимог, які висуваються до професії вчителя в освітньо-кваліфікаційних характеристиках.

Відповідно до цього система підготовки майбутнього вчителя гуманітарного профілю в такому закладі включає фаховий, психологічний та педагогічний компоненти, кожен з яких впливає на формування професійної компетентності, оскільки передбачає здійснення студентами функцій учителя, а також урахування та моделювання значної кількості навчальних ситуацій, що виникатимуть в його подальшій практичній діяльності, та визначається особливостями формування й розвитку пізнавальних інтересів учнів, їхньої емоційно-вольової та мотиваційної сфер, своєрідним характером діяльності та мовлення, особливостями поведінки тощо.

Визначаючи взаємодію викладача і студентів пріоритетною характеристикою розвивального середовища, розглядаємо, зокрема, моделювання навчальних ситуацій у ньому як процес, що передбачає встановлення його об'єктів і трансформацію властивих їм параметрів у компоненти навчального процесу. При цьому, моделюючи ситуації як засіб навчання, викладач повинен ураховувати різні чинники: мовленнєву підготовленість студентів, мету і завдання заняття тощо [5]. У загальній схемі моделювання ситуацій із навчальними цілями як об'єкти розглядаються типи і види відповідних ситуацій, які можуть бути відібрані відповідно до компонентів системи підготовки майбутнього вчителя гуманітарного профілю, що, на нашу думку, має здійснюватися з урахуванням імовірності виникнення аналогічних ситуацій у майбутній реальній педагогічній діяльності. За їх допомогою, як уже було зазначено, можуть бути сформовані знання з педагогічних і психологічних дисциплін, уміння і навички їх використання.

Варто зазначити, що моделювання навчальних ситуацій як елемент розвивального середовища має включати компоненти, що загалом характеризують процес навчання, а саме: цільовий, змістовий, процесуальний, контрольно-оцінний. Розглянемо їх змістове наповнення детальніше.

Цільовий компонент: головні цілі підготовки майбутнього вчителя гуманітарного профілю до педагогічної діяльності спрямовані на:

- засвоєння професійних знань про основні закономірності процесу навчання в школі, психологічні особливості школяра;
- формування вмінь майбутнього педагога враховувати їх у системі навчальних (педагогічних, психологічних, мовленнєвих) ситуацій, стимулювання самостійності, активності, творчості.

Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю передбачає поєднання двох взаємопов'язаних складників: діяльності викладача (викладання) та діяльності студента (учіння). На нашу думку, в умовах навчання з використанням ситуативних методів під час підготовки майбутнього вчителя гуманітарного профілю зміст діяльності викладача в межах цільового компонента повинен бути спрямованим на виконання таких завдань:

- створення у студентів позитивної мотиваційної настанови на оволодіння способами використання навчальних ситуацій під час роботи з учнями;
- створення сприятливих умов навчання для засвоєння теоретичних положень щодо моделювання навчальних ситуацій;
- організацію навчального процесу, спрямованого на усвідомлення студентом цінності отримання досвіду вирішення навчальних ситуацій під час проходження педагогічної практики в школі;
- сприяння підвищенню рівня сформованості професійних умінь засобами моделювання навчальних ситуацій.

До змісту діяльності студентів віднесемо:

- оволодіння основами знань із теорії навчальних ситуацій як передумови успішного їх використання;
- творчий підхід до використання ситуативних завдань, високу трудову активність, ініціативу, самостійність і сумлінність.

Змістовий компонент. Відповідно до принципу єдності змістового та процесуального компонентів навчання під час проектування першого з них ми не лише виділяємо зміст (теорія навчальних ситуацій, прийоми їх вирішення), але й спосіб передачі студентам і засвоєння ними змісту ситуативно-орієнтованого навчання через комплекс спеціально дібраних навчальних завдань (ситуації, вправи, тести тощо).

Процесуальний компонент. Підґрунтям діяльності викладача є організація й управління процесом оволодіння студентами навчальними ситуаціями, що включає підготовчий, аналітичний і виконавчий етапи. Діяльність студентів передбачає творче вирішення ситуацій, самостійну та індивідуальну роботу, діяльність в умовах загальноосвітньої школи в ході проходження педагогічної практики, що забезпечує можливість формування вмінь професійно доцільного моделювання та вирішення навчальних ситуацій на основі здобутих під час навчання у ВНЗ знань із педагогіки, психології та методики.

Контрольно-оцінний компонент. Упродовж усього періоду навчання здійснюється контроль і корекція перетворення навчальної діяльності у професійну. Контролюється рівень засвоєння знань, ступінь сформованості професійної компетентності загалом, у разі необхідності вносяться корективи. Контроль і корекція оцінювання здійснюється не лише викладачем, але й самими студентами на основі розробленої

системи критеріїв. При цьому важливим етапом, на якому реалізуються завдання контрольно-оцінного компоненту, є педагогічна практика, де студент має можливість коригувати власну діяльність.

У загальному організацію розвивального середовища на засадах ситуативного спрямування навчального процесу зображено в рис.1.

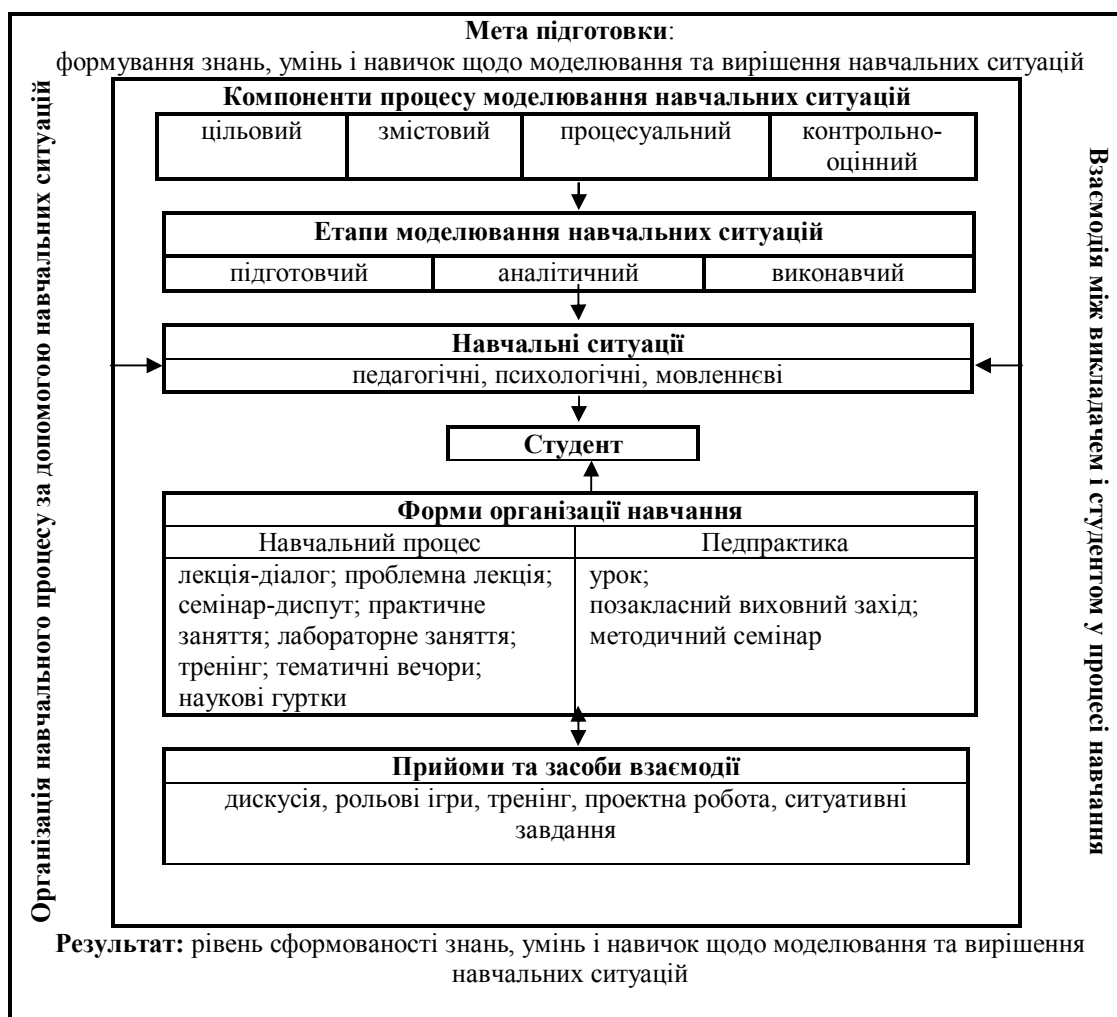

Рис.1. Модель розвивального середовища.

Компоненти процесу моделювання навчальних ситуацій у їх сукупності дають змогу виявити й закріпити в майбутнього вчителя такі якості, які не визначаються тривалістю, стажем роботи, а вимагають спеціальної підготовки, адже сприяють формуванню позитивного ставлення до вчительської професії, набуттю досвіду вирішення педагогічних проблем [6]. Саме ці показники, на нашу думку, складають основу професійної позиції вчителя, оскільки моделювання типових ситуацій із шкільного життя закріплює орієнтації, що визначають стійкість професійної поведінки, залежність від тих чи інших ситуативних обставин. Моделювання навчальних ситуацій закріплює цінності, орієнтації майбутнього вчителя, додає їм певну спрямованість, дозволяє переконатись у своїх професійних можливостях щодо практичної роботи в умовах початкової школи.

У той же час під час професійної підготовки майбутнього вчителя гуманітарного профілю використовуються різні типи навчальних ситуацій (педагогічні, психологічні, мовленнєві). Відповідно, у межах розвивального середовища на засадах ситуативного спрямування навчального процесу, взаємодія викладача і студентів відбувається в різних формах організації навчання у процесі вивчення педагогічних, психологічних і фахових дисциплін із використанням навчальних ситуацій.

Зазначимо, що повноцінне формування професійної компетентності майбутнього вчителя гуманітарного профілю неможливо здійснити лише під час аудиторних занять. Постійне збільшення обсягу знань, які має опанувати майбутній фахівець за роки навчання у ВНЗ, зростання вимог до рівня його професіоналізму викликає гостру необхідність всебічного й глибокого вивчення шляхів, зовнішніх і внутрішніх умов становлення фахівця, виявлення закономірностей професійної підготовки та їх урахування під час реалізації системи навчально-виховної роботи у вищій школі.

Важливе значення в межах даного середовища має зв'язок аудиторних і позааудиторних занять, який урізноманітнюється різними формами їх проведення. В аудиторній роботі пріоритет надається таким формам проведення, як лекції, семінарські, практичні і лабораторні заняття, консультації. З низки об'єктивних і суб'єктивних обставин значення позааудиторних занять, на жаль, недооцінюється. У межах системного підходу до формування особистості майбутнього вчителя гуманітарного профілю помилковим є розмежування завдань, що використовуються на аудиторних і позааудиторних заняттях. Їх безпосередній зв'язок і взаємопроникнення, на нашу думку, активізують й урізноманітнюють процес підготовки фахівця, надають йому більшої професійно-практичної спрямованості.

Позааудиторну роботу у вищому педагогічному навчальному закладі ми розглядаємо як систему навчально-виховних заходів, що є невід'ємною складовою у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя і здійснюється з метою створення умов для інтелектуального, духовного і професійного розвитку студентів та їхньої самореалізації, формування професійної компетентності майбутнього вчителя гуманітарного профілю.

Серед таких форм ми вважали за доцільне застосовувати: педагогічні інформації; диспути на педагогічні теми; науково-практичні студентські конференції; бесіди за круглим столом; педагогічні студії (наукові гуртки), ситуативно орієнтовану підпрактику (урок, позакласний виховний захід тощо). Ці форми позааудиторної роботи дають змогу акцентувати увагу студентів на головному та цікавому, в професійно значущому плані, матеріалі, визначати актуальні проблеми сучасної вищої школи. Зазначимо, що їх результативність може бути забезпечена лише за умови активної самостійної роботи студентів.

Формування професійної компетентності майбутнього вчителя гуманітарного профілю передбачає впровадження таких форм позааудиторного навчання, що сприяють розвитку критичного мислення й аналітичних умінь студентів, інтересу до пізнання тощо. Так, організація і проведення *наукових гуртків* (на педагогічному факультеті Мукачівського державного університету було організовано науковий гурток "Проблеми взаємодії вчителя та учня на уроці") передбачає виконання різноманітних завдань, спрямованих на самостійну пошукову діяльність у науковій бібліотеці, а також через мережу Інтернет, завдяки якій стають доступними світові ресурси освіти, що пропонують унікальну безмежну можливість отримання інформації з проблем подальшої діяльності вчителя, способів вирішення можливих ситуацій тощо.

Іншою формою позааудиторної роботи, що сприяє формуванню професійної компетентності майбутнього вчителя гуманітарного профілю, є *тематичні вечори*, які сприяють розвитку в майбутніх фахівців настанови на творче вирішення педагогічних завдань, демонструють педагогічну теорію у дії (через систему навчальних ситуацій), знайомлять із досягненнями передової педагогічної практики, спонукають активних студентів до самостійної творчої роботи, пошуку нестандартних вирішень актуальних питань педагогічної практики. Тематичні вечори являють собою комплексну форму позааудиторної роботи, що поєднує в собі пропаганду педагогічних і психологічних знань та передового педагогічного досвіду з організацією відпочинку студентів.

Загалом, позааудиторна робота студентів педагогічного ВНЗ має досить широкі можливості для формування компетентності майбутнього вчителя гуманітарного профілю засобами моделювання навчальних ситуацій, оскільки, по-перше, її зміст, форми і методи допомагають реалізувати цілі й завдання педагогічної освіти, сприяють виконанню завдань методичного забезпечення системи саморозвитку особистості майбутнього фахівця, що забезпечує проектування соціальної та індивідуальної поведінки; по-друге, потенціал спеціально організованої системи позааудиторної роботи може бути використаний для подолання труднощів перед нововведеннями, розвитку творчого потенціалу студентів.

Висновки. Таким чином, **створення розвивального середовища на засадах ситуативного підходу** дає можливість наблизити навчальний процес у ВНЗ до умов подальшої практичної діяльності вчителя, сприяючи тим самим більш ефективному формуванню педагогічних умінь та навичок, а також допомагає скоригувати процес формування його професійної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бордовская Н. В. Психология и педагогика : [учебник для вузов] / Бордовская Н. В., Реан А. А., Розум С. И.]. – СПб. : Питер, 2000. – 432 с.
2. Кузьмина Н. В. Формирование педагогической направленности студентов в процессе изучения педагогики и психологии / Н. В. Кузьмина – Л. : ЛГУ, 1975. – 240 с.
3. Маркова А. К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя / А. К. Маркова // Советская педагогика. – Москва, 1990. – 215 с.
4. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1979. – 64 с.
5. Бернацька О. В. Використання ситуацій професійної діяльності у навчанні професійно-орієнтованому спілкуванню іноземною мовою : [матеріали конф., спец. вип. Всеукр. наук.-практ. читання студ. і мол. науков., присвячені педагогічній спадщині К. Д. Ушинського, В. О. Сухомлинського] / О. В. Бернацька. – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2004. – С. 3–4.
6. Красюк Л. В. Технологізація процесу професійної підготовки майбутнього вчителя / Л. В. Красюк // Вісн. Черк. ун-ту. – 2005. – № 72. – С. 111–116.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bordovskaya N. V. Psikhologiya i pedagogika [Psychology and Pedagogy] : [uchebnik dlya vuzov] / [Bordovskaya N. V., Rean S., Rozum I.]. – SPb : Piter, 2000. – 432 s.
2. Kuzmina N. V. Formirovanie pedagogicheskoy napravlenosti studentov v protsesse izucheniya pedagogiki i psikhologii [Students' Pedagogical Orientation Formation in the Process of Studying Pedagogy and Psychology] / N. V. Kuzmina. – L. : LGU, 1975. – 240 s.
3. Markova A. K. Psikhologicheskiy analiz professionalnoy kompetentnosti uchatelya [Teacher's Professional Competence Psychological Analysis] / A. K. Markova // Sovetskaya pedagogika [Soviet Pedagogy]. – Moskva. – 1990. – 215 s.
4. Leont'ev A. A. Pedagogicheskoe obshchenie [Pedagogical Communication] / A. A. Leont'ev. – M. : Nauka, 1979. – 64 s.
5. Bernatska A. A. Vykorystannya sytuatsiy profesiynoy diyalnosti u navchanni profesiyno-orientovanomu spilkuvannnyu inozemnoy movoyu [The Usage of Situations of the Professional Activity in the Teaching the Professional Oriented Speaking in Foreign Language] : [materialy konf., spets. vyp. Vseukr. nauk.-prakt chytannya stud. i mol. nauk., prysvyacheni pedagogichniy spadshyni K. D. Ushynskogo, O. V. Sukhomlynskogo] / A. A. Bernatska. – Odesa : PDPU im. K. D. Ushynskogo, 2004. – S. 3–4.
6. Krasnyuk L. V. Tekhnologizatsiya protsesu profesiynoy pidgotovky maybutniogo vchytelya [Technologization Process of the Future Teacher's Professional Preparation] / L. V. Krasnyuk // Visn. Cherk. un-tu [Cherkassy University Journal]. – 2005. – № 72. – S. 11– 116.

Матеріал надійшов до редакції 02.10. 2013 р.

Сідун М. М. Создание развивающей среды на основании ситуативной направленности процесса профессиональной подготовки учителя гуманитарного профиля.

В статье автор определила и исследовала условия создания и функционирования развивающей среды на основании ситуативного подхода, отметила важность моделирования учебных ситуаций как комплексного средства, что может стимулировать студентов к самоанализу, самооценке, саморазвитию, учитывая роль эмоциональных переживаний, общения, аргументации в процессе профессионального развития будущего учителя гуманитарного профиля. Также были представлены компоненты процесса моделирования учебных ситуаций как элемента развивающей среды и показана связь аудиторных и внеаудиторных занятий.

Ключевые слова: развивающая среда, учебная ситуация, профессиональная компетентность, педагогический процесс.

Sidun M. M. The Developmental Environment Creation Based on the Situational Orientation Process in the Humanities Teacher's Training.

The author has identified and investigated conditions for the creation and operation of the developmental environment on the basis of the situational approach, emphasized the importance of learning situations modeling as an integrated product that can stimulate students to self-examination, self-esteem, considering the role emotional experiences, communication, reasoning in the process of future humanities teachers' professional preparation. Also modeling process components of learning situations as a part of the developmental environment are presented and the relationship of classroom and extracurricular activities is shown.

Keywords: developmental environment, learning situation, professional competence, pedagogical process.